

FELIKS RUTKOWSKI (1878—1964)

Feliks Rutkowski urodził się 20 listopada 1878 r. w Warszawie. Tu również uczęszczał do 4 gimnazjum państwowego, które ukończył w 1898 r. W tymże roku zapisał się na Wydział Przyrodniczy Uniwersytetu Warszawskiego.

W czasie studiów zetknął się Feliks Rutkowski z wybitną grupą geologów, petrografów i biologów wykładających wówczas na uniwersytecie. Największy wpływ na młodego geologa i przyrodnika wywarli uczeni tej miary co W. Amalickij, P. Prawosławlew i G. Wulf. Pod ich kierunkiem odbywał Feliks Rutkowski studia i praktyki terenowe, głównie na obszarze dawnego Królestwa Polskiego. Tematem pracy dyplomowej było opracowanie mało wówczas zbadanych utworów kredowych, występujących w przełomowym odcinku Wisły między Sandomierzem a Puławami. W 1902 r. Feliks Rutkowski ukończył studia z prawem do stopnia kandydata nauk przyrodniczych.

W owym czasie otrzymanie dla Polaka posady w Królestwie Polskim było rzeczą bardzo trudną, a w szkolnictwie prawie niemożliwą. Instytucje państwowe odmawiały przyjęcia do pracy zachęcając do wyjazdu w głąb Rosji. Feliks Rutkowski, odznaczający się głębokim patriotyzmem, na objęcie posady poza krajem nie chciał przystać. Godząc się na trudne warunki materialne zdecydował się poświęcić pracy nauczycielskiej w szkołach prywatnych. Feliksowi Rutkowskiemu nadarzyła się jednak wyjątkowa okazja. Rodzina polska stale zamieszkująca w Tiencinie poszukiwała młodego przyrodnika, który by mógł się zająć dwoma dorastającymi chłopcami. F. Rutkowski, któremu zaproponowano objęcie tego stanowiska, przyjął je i bezpośrednio po studiach przeszło rok przebywał w Chinach.

Po powrocie do kraju w 1904 r. znalezienie pracy w szkolnictwie nadal było trudne. Dopiero zmiany polityczne lat następnych otworzyły szersze możliwości i Feliks Rutkowski otrzymał posadę nauczyciela nauk przyrodniczych w szkole handlowej w Kaliszu. W 1914 r. objął pracę w Warszawie w gimnazjum im. Pankiewicza, a w 1917 r. powołany został na stanowisko inspektora szkolnego powiatu puławskiego i kozienickiego.

Rok 1921 zamyka działalność pedagogiczną i organizacyjną Feliksa Rutkowskiego w szkolnictwie średnim. Tak jak większość ówczesnych przyrodników-pedagogów prace naukowe prowadził dorywczo, w ramach skromnych własnych środków finansowych. Pierwsza publikacja F. Rutkowskiego pt. „Geologia Księżyca” ukazała się w 1905 r. w czasopiśmie Wszechświat. Ma ona charakter popularyzatorski i podaje

poglądy M. L o e w y i P. P u i s e a u x. Ponieważ w środowisku warszawskim stale aktualne były zagadnienia geologii czwartorzędu, problem ten poruszony został w trzech następnych pracach F. R u t k o w s k i e g o. Pierwsza z nich dotycząca historii Bałtyku, publikowana w 1912 r. w czasopiśmie Ziemia, ma charakter popularnej syntezy naukowej w oparciu o różne źródła, natomiast dwie następne prace z 1914 r. „O morenach czołowych w powiecie mazowieckim”, drukowana w Pamiętniku Fizjograficznym, oraz „Spostrzeżenia z dyluwium okolic Gostynina”, publikowana w Sprawozdaniach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, przedstawiają oryginalne wyniki badań autora.

Chęć popularyzowania nauk o Ziemi przejawiała się i w późniejszym okresie życia, kiedy Feliks R u t k o w s k i pisze na temat powstawania węgla kamiennego lub podejmuje tłumaczenie bardzo interesującej książki Hawks U l l i s o n a pt. „Dziwy przyrody”.

W Państwowym Instytucie Geologicznym F. R u t k o w s k i zaczął pracować w 1921 r. Przed Instytutem postawiono wtedy bardzo rozległe zadania w zakresie geologii złóż węgla. W związku z założeniem w okolicy Zawiercia licznych drobnych kopalń węgla brunatnego konieczne było zbadanie stosunków stratygraficznych oraz budowy tego terenu. F. R u t k o w s k i ustala profil stratygraficzny liasu, wykazując przydatność eksploatacyjną jednego z pokładów, wyznacza jego obszar i ścisły związek z tektoniką.

W 1923 r. na pierwszy plan w pracach Instytutu wysunęły się zagadnienia dotyczące Górnośląskiego Zagłębia Węglowego. Zgodnie z istniejącą wówczas metodą pracy należało sporządzić mapę geologiczną w skali 1 : 25 000, która wraz z objaśnieniami stanowiła najważniejszy dokument naukowy. F. R u t k o w s k i e m u powierzono opracowanie arkuszy: Bukowno, Chrzanów i Maczki. Działalność F. R u t k o w s k i e g o jako geologa badającego wschodnią część Górnośląskiego Zagłębia Węglowego oraz jego wschodnie i północne obrzeżenie obejmuje lata 1921—1932 i jest szczególnie ważna i znana. F. R u t k o w s k i u j m u j e zagadnienia zarówno od strony teoretycznej, jak i ściśle związanej ze sprawami złożowymi. Dużo uwagi poświęca autor zagadnieniom tektonicznym, szczególnie wschodniej części Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, wówczas słabo jeszcze poznanej. Wyrazem tego są prace „O tektonice karbonu we wschodniej części okręgu dąbrowskiego” i „O budowie paleozoicznego grzbietu dębnickiego”, opublikowane w 1928 r. Ostatnia rozprawa stanowiła podstawę do uzyskania na Uniwersytecie Warszawskim stopnia doktora.

Koncepcja założeń tektonicznych Zagłębia Górnośląskiego wysunięta przez F. R u t k o w s k i e g o jest oparta na konsekwentnym przyjęciu tezy o dwóch kierunkach fałdowań NWW-SEE i N-S. Zgodnie z tym poglądem F. R u t k o w s k i przyjmuje przedłużenie ku południowi tzw. „grzbietu dębnickiego”, przy czym twierdzi, że grzbiet ten jako zwarty element nie istnieje, a znane wychodnie dewonu należą do kilku odrębnych struktur. Oprócz tektoniki paleozoicznej zwrócił autor uwagę na młodą tektonikę, rozwój diastrofizmu oraz szereg problemów stratygraficznych, jak np. stale dyskutowana granica między dewonem i karbonem, między dolnym i górnym karbonem, podział i zasięg na wschód warstw siodłowych. F. R u t k o w s k i polemizuje ze starymi poglądami, daje swoje oryginalne i śmiałe sformułowania na temat stratygrafii, tektoniki oraz rozwoju facjalnego utworów paleozoicznych. Jest to pierwsza po-

ważna podstawa dla rozwijanych obecnie w szerokim zakresie badań nad skomplikowaną budową utworów paleozoiku we wschodniej części Górnośląskiego Zagłębia Węglowego, które leżą pod stosunkowo niegrubą pokrywą mezozoiku i z którymi wiążą się, jak obecnie widzimy, poważne perspektywy gospodarcze.

Na obszarze wschodniego obrzeżenia Górnośląskiego Zagłębia Węglowego obok paleozoiku występują przede wszystkim osady triasu, mające zasadnicze znaczenie pod względem hydrogeologicznym. W latach 1925 do 1935 zagadnienie zaopatrzenia w wodę wielkich skupisk miejskich i przemysłowych Śląska, obszaru Krakowa i pasma Jury wysuwano na plan pierwszy. Rozwiązanie tych problemów stopniowo powierzano jako najlepszemu znawcy geologii tego obszaru — F. R u t k o w s k i e m u, który od tematyki dotyczącej ogólnej budowy przeszedł do zagadnień hydrogeologii.

Znajomość budowy Górnośląskiego Zagłębia Węglowego znalazła swój wyraz w dwukrotnej syntezie kartograficznej, jaką F. R u t k o w s k i przedstawił na 2 mapkach okręgu węglowego, opublikowanych w Atlasie E. Romera w 1928 r. i 1937 r.

Ten tak owocny okres pracy F. R u t k o w s k i e g o w Państwowym Instytucie Geologicznym zakończył się dość niespodziewanie w 1933 r., kiedy ze względów oszczędnościowych zredukowano i przeniesiono na emeryturę część starszych wiekiem geologów. Przejście na emeryturę w wieku 55 lat nie oznaczało rozstania się z pracami geologicznymi. Było to jednak ważne wydarzenie w działalności naukowej F. R u t k o w s k i e g o, który zmuszony został odsunąć się od problemów regionalnych związanych z obszarem śląsko-krakowskim i rozpoczął prace nad licznymi orzeczeniami hydrogeologicznymi, dotyczącymi obiektów gospodarczych rozrzuconych na całym obszarze Polski. Problematyka hydrogeologiczna zaczyna systematycznie dominować w jego pracach i po przeprowadzeniu przewodu habilitacyjnego na Uniwersytecie Warszawskim w 1935 r. F. R u t k o w s k i rozpoczyna wykłady hydrogeologii na tymże uniwersytecie jako docent. Wykłady te kontynuował w latach 1946 i 1947, po pięcioletniej przerwie spowodowanej drugą wojną światową.

Od 1947 r. prace dydaktyczne na Uniwersytecie Warszawskim łączy F. R u t k o w s k i z działalnością naukową w Instytucie Geologicznym, do którego powrócił i objął stanowisko naczelnika Wydziału Hydrogeologicznego. Na tym stanowisku pozostawał F. R u t k o w s k i do 1955 r., to jest do czasu nadania mu tytułu profesora nadzwyczajnego.

W omawianym okresie działalność F. R u t k o w s k i e g o jest skierowana głównie na ustalenie warunków wodnych wielu rejonów kraju. Powstaje wówczas ponad 30 większych orzeczeń obejmujących różne problemy hydrogeologiczne.

Wiele czasu zajmują prof. F. R u t k o w s k i e m u badania związane z zaopatrzeniem w wodę Górnośląskiego Zagłębia Węglowego. Profesor F. R u t k o w s k i opracował szereg referatów na ten temat (np. „Orzeczenie hydrogeologiczne w sprawie dostarczenia wody Zagłębiu Rybnickiemu z okolic Kłócina” z 1947 i 1948 r. — 29 stron), które zamyka praca z 1956 r. pt. „Zarys hydrogeologii Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego” (str. 32 z mapą). Jest to synteza ówczesnych poglądów na temat stosunków wodnych na Górnym Śląsku, która obejmuje charakterystykę geologiczną, zasoby wód, ich dynamikę oraz skład chemiczny.

Na uwagę zasługuje sprawozdanie prof. F. R u t k o w s k i e g o

z 1955 r. na temat warunków hydrogeologicznych na terenie chwałowickiego złoża fosforytów. Poruszane problemy, jak współczynnik przepuszczalności, zasięg depresji i zasoby wody, dają najbardziej rzeczową ocenę warunków wodnych. Orzeczenie hydrogeologiczne dotyczące złoża chwałowickiego, przez analogię, można rozszerzyć i na inne złoża strefy fosforytonośnej, co ma decydujące znaczenie przy dyskusji na temat ich warunków wodnych.

W 1958 r. prof. F. Rutkowski opracował obszerny referat pt. „Wody podziemne i ich pobór z obszaru złoża węgla brunatnego Rogoźno” obejmujący 50 stron tekstu wraz z licznymi mapami i przekrojami. Mimo że opracowanie to opierało się na niewielkiej ilości materiałów, przy czym sam problem był niezmiernie trudny i skomplikowany, obecnie prowadzone badania szczegółowe, potwierdzają postawione przez prof. F. Rutkowskiego prognozy, co świadczy o wielkiej intuicji i wiedzy autora.

Podsumowując działalność prof. dra F. Rutkowskiego w ostatnim piętnastoleciu należy podkreślić ogromne zasługi, jakie położył na polu trafnej i wnikliwej oceny warunków hydrogeologicznych licznych obiektów o dużym znaczeniu gospodarczym.

Wykaz publikowanych prac prof. dra F. Rutkowskiego składa się z 28 pozycji, w Archiwum Dokumentacji Źródłowej IG znajduje się poza tym 30 prac rękopiśmiennych z ostatniego 15-lecia. W uznaniu zasług nadano prof. F. Rutkowskiemu w 1938 r. pierwsze odznaczenie — medal „za długoletnią służbę”, w 1955 r. Złoty Krzyż Zasługi i Medal X-lecia Polski Ludowej, a w 1960 r. Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

W maju 1963 r. odbyła się w Instytucie Geologicznym uroczysta sesja dla uczczenia 60-lecia pracy naukowej seniora polskich geologów prof. dra F. Rutkowskiego. Z okazji tej wybito pamiątkowy medal, który wręczono Jubilatowi. Mimo podeszłego wieku prof. dr F. Rutkowski był samodzielnym pracownikiem nauki w Instytucie Geologicznym i brał żywy udział w jego pracach aż do dnia śmierci, tj. do dnia 2 listopada 1964 r. Pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Edward Rühle

RÉSUMÉ

Feliks Rutkowski naquit le 20 novembre 1878 à Varsovie, où après avoir suivi les cours de gymnase, il s'est inscrit, en 1898, à la Faculté des Sciences Naturelles de l'Université de Varsovie. En 1902 il présenta sa thèse sur les formations crétacées entre Sandomierz et Puławy et obtenu le titre de licencié ès Sciences Naturelles. Ses études terminées il partit en Chine pour y séjourner plus d'un an en caractère d'un précepteur. Rentré en Pologne, F. Rutkowski consacrait les années 1904—1921 au travail pédagogique. En même temps il a publié plusieurs ouvrages d'un caractère populaire et en 1914 deux études, résultats originaux de ses recherches, à savoir: „Sur les moraines frontales dans le district de Mazowsze”, publiée dans la Revue Physiographique, et: „Les observations sur le Diluvium des environs de Gostynin”, publiée dans les Comptes-Rendus de la Société Scientifique de Varsovie.

En 1921 il entra en service de l'Institut Géologique de Pologne. Ses investigations (1921—1932) sur la partie orientale du Bassin Houiller de la Haute Silésie sont bien connues et ont une grande importance.

Il a participé aussi aux travaux de la Carte géologique du Bassin et a fixé le profile stratigraphique du Lias aux environs de Zawiercie.

F. R u t k o w s k i traitait les problèmes géologiques aussi bien de point de vue théorique qu'en rapport avec les gisements. Il consacrait beaucoup d'attention aux problèmes tectoniques, spécialement de la partie orientale de la Haute Silésie — alors peu connue, et publia en 1929 deux travaux: „Sur la tectonique du Carbonifère dans la partie orientale de la région de Dąbrowa” et „Sur la structure de l'arête paléozoïque de Dębnik” (sa thèse de docteur).

F. R u t k o w s k i polemisait avec des anciennes opinions sur la stratigraphie, la tectonique et le développement facial des formations paléozoïques du Bassin de la Haute Silésie et présentait ses originales et nouvelles idées, qui sont la première base de valeur pour les récentes recherches sur la structure des formations du Paléozoïque dans la partie orientale de ce Bassin. Des importantes perspectives économiques se lient actuellement avec ces recherches.

Ayant reçu en 1935 le titre de docteur, F. R u t k o w s k i faisait les cours de l'hydrogéologie à l'Université de Varsovie, pour les continuer plus tard, après la deuxième guerre mondiale (1946 et 1947). En même temps il est entré en fonctions de directeur du département de l'Hydrogéologie de l'Institut Géologique à Varsovie, et en 1955 fut nommé professeur extraordinaire.

F. R u t k o w s k i a élaboré plusieurs rapports sur les recherches faites en vue de fournir de l'eau au Bassin Houiller de la Haute Silésie, il les a fermés en 1956 par une synthèse des opinions contemporaines sur les conditions hydrogéologiques de la Haute Silésie, intitulée „Esquisse hydrogéologique du Bassin Houiller de la Haute Silésie”.

En résumant l'activité du prof. F. R u t k o w s k i dans les dernières 15 années, on doit souligner les grands services qu'il a rendus par sa juste et subtile appréciation des conditions hydrogéologiques de plusieurs terrains d'une grande importance économique.

La liste des travaux de F. Rutkowski, publiés par l'Institut Géologique comprend 28 positions en outre de 30 manuscrits se trouvant dans l'Archive de cet Institut.

Edward Rühle

WYKAZ PRAC FELIKSA RUTKOWSKIEGO

- 1905. *Geologia Księżyca. Wszczęśw.* 24, p. 449—452.
- 1912. *Historia Bałtyku. Ziemia* 3, p. 114—116, 150—152, 166—168.
- 1914. O morenach czołowych w powiecie mazowieckim (gub. łomżyńska). *Pam. fizjogr.* 22, p. 39—48.
- 1914. Spostrzeżenia z dyluwium okolic Gostynina. *Spraw. TNW* 7, p. 645—655.
- 1923. Sprawozdanie tymczasowe z badań wykonanych na obszarze występowania węgla brunatnego w okolicach Zawiercia i Siewierza. *Spraw. Państw. Inst. Geol.* 2, z. 1/2.
- 1923. Węgiel brunatny w Zagłębiu Dąbrowskim. *Prz. gór.-hut.* 15, p. 357—364, 449—452, 965—967.

1924. Płody kopalne (Polski) 1 : 5 000 000. W Romer E.: *Atlas Polski Współczesnej*. Lwów 1924, wyd. 3 Lwów 1928.
1924. Sprawozdanie z badań geologicznych na arkuszu Granica. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 8, p. 20—21.
1925. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1924 w okolicach Teneczynka pod Krzeszowicami. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 12, p. 12—15.
1925. Sprawozdanie z badań wykonanych w r. 1924 we wschodniej części Zagłębia Dąbrowskiego. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 12, p. 4—5.
1926. O budowie paleozoicznego garbu dębnickiego. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 15, p. 12—13.
1926. O tektonice karbonu we wschodniej części okręgu dąbrowskiego. *Spraw. Państw. Inst. Geol.* 3, z. 3/4, p. 579—584.
1926. Sprawozdanie z badań geologicznych na arkuszu „Maczki” mapy Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 15, p. 11.
1927. Sprawozdanie z badań geologicznych na arkuszu „Maczki” mapy Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 18, p. 29—31.
1928. O budowie paleozoicznego grzbietu dębnickiego. *Spraw. Państw. Inst. Geol.* 4, z. 3/4.
1928. Otwór świdrowy w Głazówce. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 19/20, p. 36—37.
1928. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1927 na arkuszu Bukowno *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 21, p. 34.
1929. Sprawozdanie z badań wykonanych w roku 1928 na obszarze arkusza Bukowno. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 24, p. 28—29.
1930. O powstaniu pokładów węgla kamiennego. *Ziemia* 15, p. 41—46.
1930. Ogólne wyniki głębokiego wiercenia w Dąbiu pod Krakowem: karbon. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 27, p. 38—39.
1930. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1929 na arkuszu Bukowno. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 27, p. 37.
1931. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1930 na arkuszu Bukowno mapy geologicznej Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 30, p. 10—12.
1932. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1931 na arkuszu Chrzanów mapy geologicznej Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 33, p. 45—47.
1933. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w r. 1932 na arkuszu Chrzanów mapy geologicznej Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 36, p. 2—4.
1934. Sprawozdanie z badań wykonanych w r. 1933 na arkuszu Chrzanów mapy Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1 : 25 000. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 39, p. 3.
1935. Sprawozdanie z badań geologicznych wykonanych w 1934 r. pod Olkuszem. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 42, p. 72—73.
1936. O solankach okolic Stebnika. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 44, p. 11—12.
1936. Sprawozdanie z badań wykonanych na ark. Chrzanów w r. 1935. *Posiedz. nauk. Państw. Inst. Geol.* 45, p. 8.
1937. Płody kopalne (Polski) 1 : 6 500 000. W Romer E.: *Polska, atlas geogr. dla I kl. gimnaz.* Wyd. 2, Lwów.
1956. Romuald Rosłoński (Wspomnienie pośmiertne). *Prz. geol.* 3, p. 137—138.

I
l
g
F
n
z
i
p

ty
w
łó
po

cz
nic
i d
szk

wie

i ch
pozi
łó
4
nic
dla s
5
tycz
paral
nego